

УДК 82-1/-9

ТӨЛӨГӨН КАСЫМБЕКОВ – ТҮРК ДҮЙНӨСҮНҮН ЗАЛКАРЫ

Раев Султан, Түрк тилдүү мамлекеттердин кызматташтыгы боюнча Кеңештин Генералдык Катчысынын орун басары (Түркия) Кыргыз эл жазуучусу, Токтогул атындагы мамлекеттик Сыйлыктын лауреаты.

Төлөгөн Касымбековдун чыгармачылыгы акыркы кезде өтө зор кызыгууну туудурууда. Анын романдары дээрлик түрк тилдерине которулуп, кыргыз улут адабиятынын арышын да, арымын да, айдыңын да кеңейтти. Жалпы эле Борбор Азия чөлкөмүндө жазылган тарыхый чыгармалардын фонунда Касыбековдун “Сынган кылыч” романы тарыхый-эпопеялык чыгарма катары бааланып келет.

Анткени, 19-кылымдын аягындагы, 20 кылымдын башындагы эң контрасттуу, ошону менен бирге эле конфликттүү, ал гана эмес бу чөлкөмдүн ар кандай коллизияларын понарамдуу чагылдырып берген чыгарма бирин-экин эле. Коконд хандыгы бул мезгилде өзгөчө геосаясий кырдаалдын кырды-бычагына туштугуп турганда, ошону менен бирге эле бул мезгилдеги локалдык окуялар чыңалып, Борбор Азиянын очогу болгон бул Ордонун татаал картинасын чагылдыруу бир кыйла тарыхый даректүү окуяларды көрсөткөн.

Арийне, Төлөгөн Касымбековдун этаптуу чыгармасы катары “Сынган кылыч” романы бүткүл тарыхый чен-өлчөмдүн чындыгын чагылдыруудагы өзгөчө адабий милдетти жана парзды аткарып келет.

Тарыхы роман жанрында Төлөгөн Касымбеков классик жазуучу катары алдына эч кимди салбады. Анын романы курч конфликти, татаал психологиясы, улуттук өзгөчөлүктү терең чагылдыруу менен ошол мезгилдин реалдуулугун, татаалдыгын көрсөткөн. Туш тараптан ар кайсы душмандар менен күчтөрдүн курчоосунда калган бул Орто Азия чөлкөмүнүн башкы чебине айланган бул аймак көптөгөн кызыкчылыктар менен таасир этүүлөрдүн капшабына кабылды.

Төлөгөн Касымбеков бул кырдаалды реалдуу картиналардын негизинде айтып берүү менен терең тарыхый даректерге таянган, ошону менен бирге бул доордун психологиясын, жашоосун, үрп-адатын, бийлик ирархиясынын ортосундагы каттуу тирешти, ички интриганы, карама-каршылыкты, өз бийилигинин чокусуна жетип, терең башкаруу кризисинде калган, ошол эле учурда бир тараптан ак падышанын, экинчи тараптан англичандардын таасиринде калып, буйдалактап турган Коконд хандыгынын урунттуу драмасы чагылдырган.

Албетте, Төлөгөн Касымбеков мастер, колориттүү жазуучу, ошону бирге эле ар бир деталды, кыпындай окуяны романдын табиятына баш ийдирип тарыхый драманы жарата алда. Кыргыз элин башкарган зыялуу адамдардын акылмандыгы менен кошо ач көздүгүн, бири-бирине болгон ичтен былгып келген карма-каршылыгын сүрөттөдө Төлөгөн Касымбеков бийик чеберчиликти көрсөткөн.

Төлөгөн Касымбековдун бу тарыхый романы совет доорунда бир топ идеологиялык кысымдын алдында калып, цензорлордун кылдат текшерүүсүнүн азабын тартты. Жазуучу кайсы бир жылдары куугунтукталып, ага адабий чыгармачылыкта чектөө киргизилгенин жалпы эле адабиятчылар билээр. Бирок, ошого карбастан жазуучунун эрки, өз принциптерине бекем болгон, бекем турган позициясы сезилип турду.

Албетте, кеп бул мааниде эмес. Ушундай таланттуу жазуучу Төлөгөн Касымбековдун чыгармалары боордош түрк тилдеринде кандай жетип жатат, бу багытта

кандай маселер бар экендигин айтып коюу биздин милдет. Ырас, ар бир жазуучу өз тилинде сууда сүзгөн балыктай ээн-эркин сезет өзүн. Касымбеков Айтматовдон кийин эле чет тилдерге көп которулган жазуучуларыбыздын бири. Айрыкча, түрк тилдерине.

Акыйкаттык үчүн айтуу керек Төлөгөн Касымбековдун көпчүлүк романдары өзбек тилине мыкты которулган, алар аны оригиналга тете которулган чыгарма катары баалап келет. Бул жерде Кыргызстанда төрөлүп, жашап, өскөн Турсунбай Адашбаевдин эмгегин өзгөчө баалоо керек.

Эми суроо туулат?..

Касымбековдун чыгармалары казак, туркмөн, түрк, азери тилдерине кандай которулду?

Котормо денгээли кандай?

Бул багыттан алып караганда бир топ проблемалар бар. Айрыма анын урунттуу чыгармалары бу тилдерге орус тилинен которулгандыгы да айдан-ачык. Кептин баары ушунда болуп жатат. Касымбековдун атактуу “Сынган кылычы” жана башка чыгармалары совет мезгилинде эле орус тилине ортозаар деңгээлде которулган, анын чыгармалары улут адабиятындагыдай бийик деңгээлге жете албады.

Анын башкы себеби, котормо, котормонун сапаты, көркөм туундулугу. Мына ушул тейден алып караганда, Касымбековдун көптөгөн чыгармалары башка тилдерге которгондо бир кыйла “запкы” жеп калгандыгы байкалат. Төлөгөн Касымбеков бу тилдерде чыныгы кыргыз адабиятынын классиги катары көрүнө албады. Мыкты чыгармалар ортозаар котормолордун курмандыгына айланып кетти.

Азери, Туркмөн, казак тилдериндеги котормолору бир кыйла эле оригиналдан алыстап, чебеп жазуучунун бүткүл палитрасын толук кандуу бере албады, аны масштабтуу көрсөтө албады.

Албетте, котормонун ролу чоң. Айтматовду дүйнөгө Айтматов катары тааныткан анын жогорку деңгээлдеги котормолору. Бул абгыттан алып карганда, Касымбеков кай бир өзүнүн жазуучулук параметрлери жагынан Айтматов менен тең ата боло алган көп кырдуу жактары, адабия мыкты табылгалары, сөз чеберчилигинин “бийик пилотажы” менен ачыктан-ачык айрымалана тургандыгын да айтып коюу абзел. Бирок, ал локалдуу адабияттын мыкты өкүлү бойдон кала бергендиги да ачуу чындык.

Түрк дүйнөсүндөгү эң улуу тилдердин бири – түрк тили. Төлөгөн Касымбековдун Туркияда бир нече романдары которулду, жарык көрдү. Төлөгөн Касымбековдун чыгармачылыгына туркияда кызыгуу зор экендиги талашсыз.

Бирок, ал адабий изилдөөлөрдө макталганы менен, көркөм котормодо ошол деңгээлге жете албагандыгы өкүндүрөт. Анын негизги кедергиси, түрк тилине болгон котормолордун төмөн деңгээли, ортосаарлыгы. Албетте, мыкты адабият – башка тилге барарда өзүнүн мыктылыгы менен барыш керек. Анын бир гана шартты- мыкты котормо.

Мен айтаар элем, ар бир мамлекет, ошонун ичинде Кыргызстан да, өзүнүн көркөм дүйнөдөгү мыкты чыгармаларын, жазуучуларын чет эл окурмандарына популяризациялап, ага кызыкпаса эч бир улут адабияты дүйнөлүк же эл аралык аренага чыга албайт. Бул албетте, мамлекеттик саясаттын да көз жаздымында эбак калган көрүнүш.

Акыркы 30 жылда мамлекеттик протекцияга алынып которулган бир да көркөм чыгарманы айта албайбыз. Бул реалдуулук. Ошондуктан, көркөм котормо саясатын биз системалуу жүргүзүшүбүз керек. Башка тилдерди билген, мыкты жаш котормо адистерин даярдоону да келечектин ой-максаты катары карашыбыз керек.

Төлөгөн Касымбековдун руханий мурастары ал келечектин мурасына айланышы зарыл. Келечекти Касымбековдун адабиятысыз элестетүүгө таптакыр болбой тургандыгын түшүнүүнүн мезгили келди. Төлөгөн Касымбековдун чыгармалары кыргыз тарыхынын өбөс-өчпөс энциклопедиясы.